CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1999

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol → (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole → signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

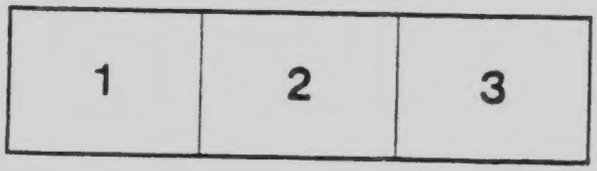

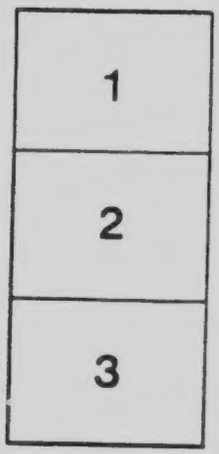

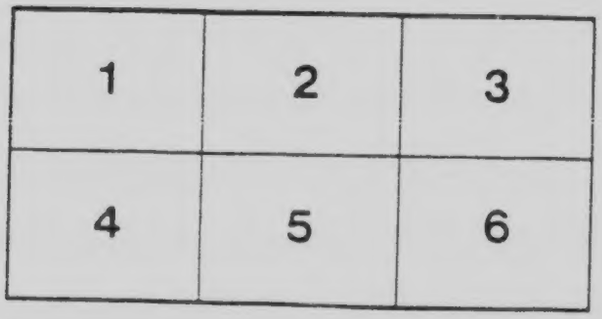

Рік 1918. Число 11.

Віблїотека „Канадийского Фармера“.

ІДЕАЛИ ГУМАННОСТИ.

Т. Г. МАСАРИК.

Переклав Ф. КОРОЛЕВСЬКИЙ.

Накладом »Канадийського Фармера«,
852 Мейн стр. Вінніпеґ, Ман.

Образи народні.

Се вже дійсно новість і то небувала!

Нераз вже були на Україні образи українські і картки, але не було ще таких, які власне тепер можна набути

В РУСЬКІЙ КНИГАРНИ.

Гляньмо наперед на образи!

Се два прекрасні, великі образи: ПЕРШИЙ — се славний малюнок українського артиста-маляра п. Іванюка:

ВІЗД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДО КИЄВА;

а ДРУГИЙ — се славний малюнок українського артиста-маляра п. Красіцького:

За тими обома образами великий попит був не лише в старім краю, але і в Канаді, і в Америці, одначе тепер з причини війни тяжко їх спровадити зі старого краю. Та удало ся українському Бюрови в першій американській фірмі в Ню Йорку виконати пречудні репродукції тих образів у такій великости як були в старім краю на найліпшім, тривкім, картоновім папери. Репродукції виконано так званим »сьвітло-друком«, що виглядають наче оригінали.

ВЕЛИЧИНА ОБРАЗІВ ТАКА: високі на 28 цалів, а довгі на 22 цалі.

ЦІНА (ВЖЕ З ПЕРЕСИЛКОЮ) ЗА ОДИН ОБРАЗ $1.50; ЗА ДВА ОБРАЗИ $2.50.

Сї образи можуть бути прикрасою галь і приватних кімнат. Надають ся навіть до прикрас галь підчас концертів і сьвят Шевченківських.

Тарас Шевченко	50ц.
Іван Франко	50ц.
Богдан Хмельницький	50ц.
Іван Котляревський	50ц.
Михайло Павлик	50ц.
Михайло Павлик	50ц.
Найбільші Сини України	25ц.
Мирослав Січинський	25ц.

Ruska Knyharnia

848-850 Main St. Winnipeg, Man.

Т. Г. МАСАРИК.

ІДЕАЛИ ГУМАННОСТИ.

Переклав

Ф. КОРОЛЕВСЬКИЙ.

Накладом Руської Книгарні 848-850 Мейн Ст., Вінніпеґ, Ман.

B821
.M4T9

I.

СУТЬ І РОЗВИЙ ДУМОК ПРО ГУМАННІСТЬ.

Зміст новочасного ідеалу гуманности. — Сей ідеал розвиває ся почавши від реформациї та ренесансу. — Ідеал природности і природи. — Релігія гуманности. — Ідеал гуманности неоднаковий в ріжних часах і у ріжних народів: Англійців, Французів, Німців, Славян: Росиян, Поляків, Чехів. — Ідеал гуманности XVIII. в. — Гуманність і націоналізм. — Гуманність, народність і соціялізм. — Гуманність і інтернаціоналізм, космополітизм (лібералізм).

У новочасного чоловіка є одно чарівне слово: »гуманність« — »людяність« — »людство«, ним означує він усю свою творчість, усі свої погляди, так само, як чоловік у середних віках усі свої думки та понятя скупив був у слові »християнин«. Той ідеал гуманности, та людяність є основою всіх змагань нашого часу, а передовсім також і національних; се бачимо вже з Колярового висказу: »Скажеш: Славянин, то нехай все відкликнеть ся: чоловік«.

Почавши від ренесансу та реформациї відроджуеть ся той новий етичний та социяльний ідеал побіч християнського; незабаром стаеть ся він антихристіянським і надхристіянським: чоловік — ідея гуманности, гуманітарність. Сей ідеал розвиваеть ся помалу. Завдяки реформациї стає розум у части свобідним, зроджуеть ся мораль без аскетизму; хазяйність і робучість роблять ся чеснотою; в міру, як ширшає знане читаня, а особливо св. Письма, люди набирають уподобаня до старозатівної енергії. Рівночасно **ренесанс та гуманізм** учать цінити клясичні ідеали житя, найбільше римські політичні чесноти та грецький артистичний погляд на житє та сьвіт. Розвиваеть

ся дальше також **наука й нова фільософія,** що освободила розум від переможеного церковного авторітету.

В нових часах набирає держава, передовсім абсолютна держава, великого практичного значіня; вона підчиняє під себе церков, бо кладе більшу вагу на політичні заслуги, чим на християнські прикмети; римське право та його основа стають складовою частю новочасних поглядів та новочасної суспільної організациї. Нова держава стає з часом усе більше й більше **демократичною та народною, і та народна** держава голосить у XVIII. віці **права людини та горожан.** (Американська та французька революція). З тих прав людини вплывають **права народности та мови,** піднимають ся **права социяльні та господарські** (пр. право до праці, до »minimum єствованя« і богато иньших), а нарешті дізнають зміни **права жінки й дитини** (новочасне родинне право). Так розвиваєть ся ідея гуманности і втілюєть ся в новочаснім суспільнім житю.

Суть того нового ідеалу гуманности бачимо ще в тім, що його голосять як природний. Новий напрям думок шукає основ **природної** релігії й теольогії, **природного права й природної** моралі, **природного** первісного стану товариства та держави, а вкінці навіть фільософія основуєть ся на природнім (»здоровім«, »звичайнім«) розумі.

Також і нова штука стремить усе більше сьвідомо до природи. Ідеал гуманности, одним словом, се новий ідеал супроти історичного, старого.

В XIX. віці виявляєть ся гуманітарне змаганє найвиразнійше в ріжних пробах витвореня **релігії гуманности** (Конт, Фаєрбах і иньші). Взагалі вся новійша фільософія, вся новійша література всіх народів, уся поступова політика стараєть ся розвинути та здійснити ідеал чистого людства.

Той ідеал неоднаковий в ріжних часах та у ріжних народів. Англійці виобразують його доси найбільше всесторонно з фільософічного, етичного, социяльного та релігійного огляду. Французи кладуть вагу на політичну сторону, Німці на фільософічні та літературні основи.

Серед славянських народів мають Росияне релігійно-соци-

яльний, Поляки національно-політичний, а Чехи культурно-просьвітний ідеал людскости. У Чехів вістунами чистої людскости були Колляр, Шафарик та Паляцький, Гавлічек, а вкінці Августин Сметана. Колляр виходячи зі старшої німецької фільософії, передовсім із Гердера, формулує ідеал гуманности в дусі просьвітної фільософії, та вже Сметана надає йому социяльну закраску. Чеський гуманітаризм, се природне продовжене ідеалів Чеських Братів.

Факт, що наші воскресителі таку вагу клали на гуманітарну просьвіту, вияснюєть ся на підставі контрареформациї. — Просьвітна, культура та образоване були окликом народа, що бажав вирватись із духової та етичної темноти. Тому то стремлїня гуманности в XVIII. віці дістали ся до нас із німецької літератури (Лєссінґ, Шіллєр, Ґете, Гердер і иньші) та Позефінїзму і найшли в Коллярі свого горячого речника. Штука, а особливо красна література, має для суспільного житя кождого народа велике виховавче значінє: великі маси народа черпають із штуки, а особливо з поетів свої етичні та социяльні ідеали. Поезия сильно впливає на суспільне житє, на социяльні та політичні стремлїня — бачимо се найяркіше на корифеях польської та російської поезиї, на впливі Байрона й иньших.

В наших часах являєть ся ідея гуманности в формі ідеї національности. В остатніх часах зачинають у нас розуміти те, що ідея гуманности не є противна ідеї національности, але власне народність, так як і поодинокий чоловік повинна і може бути людяна, гуманна. Людскість, се не жадна абстракція, уміщена десь там у царстві думок понад справдешнім чоловіком; народи, як каже Гердер, се природні части людскости. В тім дусі основували Колляр і Паляцкий національність на ідеї гуманности. Колляр, ученик Фіхтого, працював над широким гуманітарним вихованєм національним.

В наших часах розуміємо ідею гуманности та національности зовсім **по народному, социяльно.** Народ для нас щось иньше й більше, чим сама (тільки політична) нация; народність стає нашою девізою, найблизшими ідеалом наших думок та змагань.

Социялїзм загалом, так як ідея національности, є виразом тої самої ідеї гуманности. Та про социялизм поговоримо окремо; тут ще згадаємо про иньший елемент ідеї гуманности.

Маю на думці **інтернаціоналїзм та космополїтизм.** В самій ідеї гуманности лежить те, що кожда нация має рівне право здійснити в собі людскість; відси випливає гадка всесвітної організациї всьої людскости. Практичні потреби ведуть крок за кроком до сеї організациї. Нині вже наука та штука, народне господарство, капіталізм та людинолюбство стали зорганїзовані інтернаціонально.

З ідеї людскости виросла не тільки ідея національности, але також ідея космополїтизму. Та космополїтизм космополїтизмови не рівний. Англієць, Француз, Німець, Росиянин розуміє під космополїтизмом властиво пізнане своєї власної нациї та мови; менші малі нации находять ся в иншім положеню. Тай їм годі відтягнути ся від усесьвітної організациї. У нас виринув рівночасно з ідеєю національности славянський космополїтизм, як зовсім справедливо назвав Гавлічек чеське славянолюбство. Історія учить, що односторонний централїзм шкідливий не тілько в малім, але і в більшім та великім, що він мусить набрати житя через автономію природних, господарських, культурних та національних організаций. Нині той старший космополїтизм, як його сформулював лїбералізм уступає перед більше справедливим рухом до несиловаї інтернаціональної організациї самостійних культурних народів. Через се уступає в зад і держава перед ідеєю національности.

II.

СОЦИЯЛЇЗМ.

Етичні социялїстичні напрями, перед всім Марксизм. — І социялїзм є гуманний. — Маркс та Енгельс »реальний гуманізм«. Економізм: так званий історичний чи економічний матеріялїзм. — Марксів аморалїзм (лїбералізм).

Социялїстичний рух у своїх найдальших цїлях є одним із численних гуманітарних рухів. Слово социялїзм значить майже те саме, що: злука, тіснійше здружене людьй.

При кінці XVIII. віку проголошено **права чоловіка.** В іме-

[illegible] in abstracto [illegible]

Розуміє ся, що социялістична ідея гуманности і комуністичний гуманізм зміняють ся протягом часу. К[illegible]м можна всяко розуміти та переводити. Тим, чим є социялізм тепер, не був він зовсім перед пятьдесять і більше років. Старший социялізм, що почав ся в XIX. в. головно в Франції та Англії, був поперед усього етичний і наскрізь релігійний, а ще нині є такого социялізму доволі (християнський социялізм). Та побіч і після того социялізму повстає дальшим типом більше господарський і політичний рух, а своє типичне заступство находить він у теперішних часах у всіх цивілізованих і економічно поступових краях у марксизмі та социялдемократії.

Той социялізм основували головно Маркс і Енгельс. Його фільософічний зародок виплив передосім із системи Геґля.

В трийцятих та сорокових роках XIX. в. мала Геґелівська фільософія величезний вплив на молодші уми. З тої фільософії виходить головно **Л. Фаєрбах,** що сформулував ідеал гуманности на релігійнім підкладі. Що правда, релігія Фаєрбаха була вже лише релігією гуманности. З того — не скажу мате-

ріялістичного, та все дуже близько до матеріялізму. Гуманізму Фаєрбаха виходить Маркс і Енгельс. У своїй книжці »Сьвята Родина« признають ся оба до »реального« гуманізму. Словом »реальним« означають вони гуманізм не утопійний.

Метафізичною основою Гегелівської філософії був панізм, наука, що індівідуум, народи, вся людскість і природа, всьо вкупі, се Бог. Сей загальний пантеізм перетворив передовсім Фаєрбах та радикальні Гегеліяни на гуманістичний пантеізм. Бог по їх думці, се чоловік і людскість. Ідеал, якого християни шукають в Бозї, находять тамті в чоловіці; чоловіка підносять до значіня Бога. Але й се Бог іще не вдоволяв політичних наступників Фаєрбаха — Маркса и Енгельса: вони бачать чоловіка в пролетарії; котрого сказавши: всю масу пролетаріїв роблять Богом.

Основою метафізичної науки Маркса є так званий історичний матеріялізм; деякі говорять про матеріялїзм »економічний«. Се передовсім метафізичний матеріялїзм, отже атеїзм і т. зв. психольоґічний матеріялїзм, тобто віра, що в чоловіці не має (безсмертної) душі. Той матеріялізм був у 40-вих та пятьдесятих роках XIX. в. сильно розповсюджений по Европі, і то не з фільософічних причин, а тільки з політичних. Матеріялїзм власне часто буває реакцією супроти другої реакциї, релїґійної. Таким чином змагав ся матеріялїзм навіть у часї, коли приглумили політичну революцію (1848), коли конкордат і реакцийні власти запанували головно в Німеччині та Австрії.

Другий елемент економічного матеріялїзму можна виразити словами Фаєрбаха: »Чоловік є тим, що він їсть«. Дух, кожда духова праця є діланєм, виплодом тіла; тіло удержує ся їдою, тому дух не є нічим иньшим, як витвором їди; а що їду здобуває ся працею, отже остаточно дух є випливом праці та господарської продукциї взагалї. Чоловік є тим, що він продукує. Таким чином Енгельс і Маркс дійшли з Гегеліянського пантеізму і Фаєрбахового матеріялістичного гуманізму до господарського матеріялїзму до науки, що продукцийні відносини (рід і спосіб праці і т. и.) творять реальну основу всього суспільного житя, а передовсім усього того, що Марси-

сти називають »ідеольогією«. Слово »ідеольогія« вказує на французьке походжене. Наполеон I. любив зкутто дорікати ідеольогам та кепкувати з них, розуміючи під ідеольогією нереальний та непрактичний утопізм. Фільософія, штука, релігія і держава, всьо, що ми зовемо духовим житєм у найширшім значіню того слова, після науки економічного матеріялізму є такою ідеольогією, нічим реальним, тільки лише »рефлексом«, відбитим образом, відблиском господарських відносин. Одиноке реальне житє, се господарське житє. Цілі історія, весь розвиток залежить від того, як чоловік здобуває собі поживу, що взагалі може здобути для заспокоєня своїх тілесних потреб. Також обичайність та мораль є тільки ідеольогією, в них нема ніякого реального значіня. Так як Маркс і Енгельс не клали пізнійше на обичаєві стремлиня та ідеали ніякої ваги, так ще и нині чуємо дуже часто на социялістичних зборах дорікання проти »морального тарабана«, як коли-б усі проповіди про мораль були тільки якимось, скажемо так, замаскованем учасних, дуже неморальних господарських відносин.

На тій основі історичного чи економічного матеріялізму насувають ся деякі дальші висновки. Передовсім той, що істотним чоловіком є маса пролетарів, а не індівідуум (навіть не пролетарське індівідуум), та и то не маса одного народу, а тільки всьої людскости. З відти й Маркеівський інтернаціональний оклик: »Пролетарі всїх країв, єднайте ся!« Се значить: індівідуум, особисте »Я« тратить супроти маси своє значінє, або по словам Енгельса, індівідуум, се дрантє. На тій основі історичного матеріялізму є социялізм сьвідомо антиіндівідуалістичний. Тим то сьвідомість, а в данім разї й совість одиниці не має для нього ніякого значіня, а тільки сьвідомість і совість колєктивної, розуміє ся, пролетарської маси. А що пролетаріїв богато більше чим капіталїстів, то на основі загально признаного принципу більшости знаходить социялізм людство та людяність в масі пролетарів, в їх бажаних та стремлиних.

На перший погляд ранить таке прикре знеслюване індівідуалїзму, та про те социялїзм не вводить тут у суги нічого нового. Кождий, хто глядить на націю та національність як на представителїв людяности та людства так, як се роблять наші

[illegible]

[illegible] По моїй гадці й се пересада. Правда, є [illegible]-чі кляси зі своїми власними интересами, сього нехто не заперечить; та й те годі сказати, щоб вони взаимно любили себе. Та про те дасть ся тілько сказати, що мимо всіх ріжниць признають ся таки деякі загальні обичаєві основи. Воно правда, більше малочин чоловік, богатир, чоловік середно заможний і робітник, кождий має свої обичаи, свій спосіб житя, що переходять із роду в рід. Правда і те, що й народи відріжняють ся своїми **обичаями.** Та про те ніяк не можна сказати, щоб вони в **сущних обичаєвих поглядах** цілковито ріжнили ся — бодай не можна сього сказати про арийські народи. Власне історія гуманности показує нам, що народи в тім ідеалі згідні.

Кождий представляє собі той ідеал дещо инакше, але досить на тім, що людскість має такий загальний, спільний ідеал. Ми мусимо зазначити се з натиском супроти тих тверджень, буцім то люди, покидаючи якусь давнину, особливо християнську, церковну мораль, зовсім атомізують ся, роздроблюють ся на поодинокі індівідууми. Се не правда; але неправдива и наука социялістів, що є лише клясова мораль.

Самі Марксісти з тим пересадним твердженєм заходять у глухий кут. Найпершою метою Марксістів є господарська рівність. Однак се бажанє опирає ся на обичаєвих ідеалах гуманности. Коли-ж люди не признають тих ідеалів, то хто й яким чином може перевести ту рівність? На се дає Марксіст відповідь: держава«! Не спускаймо ся на мораль, держава мусить перевести жаданє рівности«. А щож таке держава? По думці Марксістів держава також »ідеольоґія«, отже щось нереальне, без впливу, а проте має вона доконати найдальше сягаючу зміну суспільности. До такої явної суперечности доводить пересадний економічний матеріялізм.

Ще одно питанє: чи господарська рівність має перевести ся спокійно, чи революцією? І [illegible] Маркс. Й усі радикальні социялісти голосив [illegible] ще він сам по троха, а ще більше Енґельс, виразно відрік ся від революции, признавши можливість [illegible] Та над питанєм: чи революція, чи [illegible] дальше розводити ся.

Та отсе доходим одо останньої фази м[illegible] Гямущі Марксісти зрікають ся пересади[illegible] теріялізму і признають ідеольоґію в таким, так сказавши, причнім обємі, в якім признає її кождий мислячий чоловік. І тім саме лежить »кріза марксизму«; остаточна суть її — признанє передовсім етичні ідеольоґії, признанє моралї та обичаєвих стремлінь не меньше реальними, як господарські стремлінь, ба навіть признанє господарських стремлінь остаточно також етичними. Доходить до того, що Марксізм зортає назад лєвого »реального« гуманізму. Й ніколи не сумнївав ся, що так воно й стане ся. Енґельс, а також і сам Маркс, не покидали властиво ніколи ідеалу гуманности, етичного ідеалу. Енґельс

стремів завсіди — як він каже в одним місци своєї брошури проти Дрінґа — до »справді людської« але не лише до клясової морали. **Бернштайн** і богато молодших марксістів признають що раз більше конечність та правдивости й морали, особливо гуманізму. Опроче напрадикальніші социялисти покликують ся все на право природи. А щож таке право природи? Коли воно не зовсім те саме, що сила, то треба признати, що воно опираєть ся кінець-кінців на обичайности й морали, на признаню етичної сьвідомости.

Я ніколи не таїв ся з тим, що я рішучий противник усякого матеріялізму; та було-б несправедливо, коли-б не признав не кажу, його управненя — бо що неправдиве, те не може бути управнене! — але бодай того, що проти односторонности нематеріялистичних напрямів, головно церковного, з другого боку виринула власне отся матеріялистична односторонність. Признаю також, що марксізм через те має великий вплив, що не тілько серед маси робітників, але й усюди побуджує поважно займати ся не тілько господарськими, але й фільософічними та релігійними питанями. Признаю, що він нас призвичаїв також обичаєві питаня, питаня етичного ідеалу брати більше практично, ніж та морализация, якою ми всі так радо займаємо ся. Правда, давній социялізм моралізував також. Приміром Сен-Семонова школа була колись широко розповсюджена і в Чехії мала вона вплив. Щоб сильнійше збратати людий зі собою і скріпити їх у любові, завели були Сен-Сімоністи пр. такий звичай, носити ґузики на одежи з заду, щоб уже тут при запинаню один »брат« мусів помагати другому. Таких моральних іграшок було досить богато, і всі ми любимо пришивати нашим братам ріжні ґузики з заду, тут не так, щоб їх зовсім не можна запинати... Проти таких утопій та іграшок справедливо звернув ся марксізм. З відрази до бездільної моралі виходить відтак супротивлежна крайність, аморалізм, як я назвав би той стан, що хоче відкинути моральність, як »ідеольоґію« зовсім на бік.

В Чехії социялізм почав ся давно, хоча дехто аж тепер починає бачити, що социялізм істнує і в чім його суть. Уже в 30-тих та 40-вих роках були в нас робітничі розрухи. Роволю-

ция з 1848 року мала сильну социялістичну закрасу. Наші демократи величають барикади з 1848 р. та ніколи не впаде на думку, що їх ставили та й боронили головно робітники. І социялістичні теорії висловлювано у нас у. з дезнище. Августин Сметана, якого роковини сьвяткували ми недавно, признав у нас першим метою чеської фільософії та чеської думки думати социяльно. Сметана, так як Маркс і Енгельс, виходить від Фаєрбаха. Інтересний праллелізм. Дальше слід назвати Кляцеля, якого несправедливо позабули, а який ще в 1849 році написав »Листи про початок социялізму и комунізму«; він перенїс до Чехів головно французький социялізм. Сабіна був більш анархістом, передовсім у своїм романі »Моранка« з 1874 року. В 50-тих та 60-тих роках промощує собі дорогу християнський социялізм, головно по промислових центрах, у Берні та Празї. Як усюди, так і в Чехії був социялїзм у початках релігійний; аж із нього й на нїм виростає социялїзм марксівський. Тільки невага до нашого розвитку довела до того, що значна часть інтелігенциї в останніх роках переполошила ся сильним зростом социялізму; социялізм розвивав ся в нас зовсїм подібно, як у инших краях; опроче того, а не могло бути инакше в краю найбільше промисловім у Австриї. А коли ми тішимо ся тим промислом, то чеже мусимо цїлити ся і з його природною консеквенциєю, з социялїзмом.

Я не хотів би викликати вражінє, що не зосереджуючи ся на деякі теоретичні заключеня марксизму, виступаю тим самим і против робітництва й усеї його маси. Було-б дуже несправедливо не признати великої моральної сили та жертволюбности робітництва. Осуджувати зовсїм робітничий рух, тому, що ми не годимо ся з деякими теоретичними поглядами або деякими політичними помилками, се була би крайна односторонність. Ми доси не дбали про маси, а тепер дивуємо ся, що ті маси орґанїзують ся самі, а по части й проти нас.

І ще одно! Лїбералїзм мав і має якусь нехіть до моралї. Всї лїберальні теоретики, головно національні економи, що хоч не зовсїм ясно й виразно, відкидають мораль, є і були також учителями марксизму.

Також не хотів би я твердити, що у нас, у несоциялїстич-

[illegible]ших верствах, панує більша моральність. Моральність не завсіди можна оцінювати лише після того, яку теорію хто визнає а ще менше після виказу власного або податкового аркуша.

В останніх часах змагаєть ся також у нас зацікавлене господарськими питаннями і вже від 1847 року загомонів оклик збогачуймось! Практичний чоловік не стане єгому перечити, але-ж само збогачене не може бути найвисшою метою нашого житя; важнійше те, як умють люди уживати свого богацтва. **Є люди що хочуть стати богатими і таки богатїють, але роблять ся рабами своїх грошей. І як Христос сказав, що він є паном саббату, так мусить також народ і кожда одиниця стати паном свого богацтва.** Се значить: не піддати ся матеріялізмови, хоч би він був обвинаний [illegible] кращими моральними релїгійними та иньшими фразами, але бути паном свого гроша, чесно заробляти гроші та вміти видавати їх чесним способом. В одним романі Достоєвского розбирають [illegible] ка молодих людий проблеми економічного матеріялізму: [illegible] мають горяче бажанє стати Ротшильдами. Та справ[illegible] вважує один: «Добре, чоловік наєть ся до [illegible] **він буде робити опісля?«** Се дуже конечне погадати [illegible] [illegible] свій вільний час, як упорати ся з [illegible] Нужда і приклад гонять многих до праці і ми м[illegible] [illegible], що люди працюють пильно; але тим, котрим [illegible] поводить ся, виростають трудности, бо вони не [illegible] чим заповнити свій вільний час. Чоловік, що від сьвіт[illegible] [illegible] ного вечера мучить ся в фаориці, при ювірі, при кінн[illegible] [illegible] ой не є небезпечний! Небезпека починаєть ся тоді, коли не [illegible] ніякої праці, але як раз тому починаєть ся небезпека також [illegible] в ситого! Се тяжкий социяльний і етичний проблєм — пр[illegible] блєм безробітя в нім є верхо[illegible] [illegible] соціялізму [illegible] не він обій[illegible] має також увесь проблєм нашого народу.

III.

ІНДИВІДУАЛІЗМ.

[illegible] 1842 роках [illegible] деколи також [illegible] Енґельс, а особливо Ш[illegible]

Його головна праця »Одинокий« посвячена його жінці Марії Ден'арт, що не до 1898 року жила в Льондоні. Один із новочасних індівідуалїстів, анархістичний поет Макай видав біоґрафію Штірнера і задав собі труду, вивідати де що від його жінки. Та вона оповідала дуже мало й нерадо, бо нетарно розійшла ся зі своїм мужом. Тільки завдяки трудам Макая дізнали ся ми дещо небогато про Штірнера. Його гріб позабуто, аж Макай і Ганс фон Більов поставили йому новий нагробок.

В коротці хід гадок у Штірнера ось який: Фаєрбахів чоловік і гуманність видають ся йому за надто абстрактні, нереальні. Так само як Маркс і Енґельс хотіли реальної гуман

ности, хоче також Штірнер брати чоловіка реалістично, а не ідеалістично. »Ідеалістично« значить у Штірнера те саме, що абстрактно, нереально, сим він хоче вдарити на інше ідеалістичне розуміне німецької фільософії. Коли хочу брати чоловіка реалістично (так розуміє Штірнер), то мусить пропасти різниця між тим, що повинно бути, а тим, що дійсне є. Не людина взагалі є чоловіком, тільки я, зовсім точно означений чоловік, — ні, Макс Штірнер є чоловіком, я — чоловік. Людським є те, що я роблю, думаю, відчуваю. Той зовсім точно означений чоловік, те індівідуум є мірою всіх річий. Я, отсе мірило всього. Щоб це реалістичне розуміне людяности було можливим, домагається ся Штірнер зовсім иньшої критики від тої, яку управляє нинішня фільософія.

Дотеперішня фільозофічна критика, хоч сама називала се безпощадною критикою (так проголосив її приятель, спільний противник Штірнера Бруно Бауер), була тілько хитрою критикою, критикою в слухом, абстрактну, нереальну. Та ще треба, думає Штірнер, єдиної критики, котра зовсім скасує одиниці,сього одинокого я. Аж така критика усуне передовсім усяку єрархію (під сим іменем розуміє Штірнер усякий авторітет осіб та ідей). Коли я є мірою всіх річий, то, мовляє Штірнер, так кинь кінцем моєї обідуж до всіх і до всього, тоді — я сам правда. Я тоді пливесть правда, говорить Штірнер, я всьо, що моє вдад, те й праве. Право, се те, що я роблю. А що тоді, коли довсім позитивна релігія, держава, люди на привзи певних ідей, ідеалів та авторітетів, тому звичайно конечною потребою усунути сю основу. Тілько досвід не усунути тілки позитивну релігію; треба знищити всі поняття святости. Проте задачею правдивої штірнерівської критики є розвіяти віру в Бога. Чоловік мусить визволитись від влади привидів. Усі загальні поняття, релігійні ідеали, політичні й иньші ідеї є для Штірнера остаточно лише привиди, мари. Так формулує Штірнер науки свойого учителя Фаєрбаха про *антропоморфічну суть релігії.

Виходячи з того погляду не може бути й бесіди про якусь історію, про якийсь суспільно-історичний ідеал. Історія і будучність держави, церкви, народу, всьо те не має ніякого значіня

для одиниці. Та про то Штірнер се на стілько Гегелянець, що поле й собі-ж й мов фільософію історичної мисли можемо легко собі уявити. Всетаки було досить, бо виніс [illegible], Штірнер говорить про мисливість лише з погордою. Наздивлюючись є для нього часами Негрів; християнство се для нього китайство та монгольство і головно хорує тим, що хоче зробити чо-сь для людини. «Одинокий» ненавидить усяку реформу. Тим то Штірнер відкидає не лиш [illegible], Римлян [illegible] ненавидить також реформацію і взагалі гуманізм нових часів. Також і лібералізм ненавистний йому в кождій формі. Перший лібералізм політичний лібералізм. Штірнер відкидає державу взагалі. Держава [illegible] політичний лібералізм, що бажає поправити державу, вже сам собою є помилкою. Держава, учить Штірнер, і сама собою [illegible], тому не слід змагати до її поправи. В тім показується знов тільки християнське монгольство та китайство. Штірнер відкидає також і републику; република, се також держава і через те й не [illegible] від абсолютної монархії. Навіть конституційна держава припадає йому дуже до вподоби, бо в ній він бачить розпад держави. Не менше не подобаєть ся Штірнерові суспільний лібералізм (комунізм), бо комуніст і соціяліст зрить іще в туману — «суспільність». Суспільність, се абстракция — про те геть її! Вкінці не вдоволяє Штірнера й гуманітарний чи критичний лібералізм. І так являєть ся з кінця для всеї практики «Одинокого» одинока норма — сила — а власне — мати силу — само му і тільки самому. Сила, се правда, сила йде перед правом, силастоїть над правом. «Одинокий», що добив ся сили і користуєть ся нею, він лише досконалий. Людий з хибами або навіть грішників нема зовсім; усі ми, голосить Штірнер, однаково досконалі.

Отсе в коротці Штірнерові ідеї, які ми хочемо тепер розвинути річево та історично. Дивлячись історично, Штірнерова фільософія, як сказано, так само як фільософія Маркса й Енґельса, виросла з філізофії Гегеля, а передовсім із її лівого крила. Фаєрбах і його філізофія гуманности, се була близша вихідна точка як для Штірнерового анархізму, так і для Марксового социялізму. Гегель зробив всесьвіт Богом; Фаєрбах бачить

Бога в чоловіці, в людскости; Маркс і Енгельс роблять Богом пролетаря, масу пролетарів, а Штірнер говорить: Ні. Бог — то я. Таким чином із пантеїстичного Бога Гегеля зробив ся індивідуалістичний Бог Штірнера. Ядром і змислом усього крайного індивідуалізму є погляд: Бог, — се я.

Супроти того крайнього індивідуалізму стоїть по другім боці крайня социялізм Маркса й Енгельса; індивідуум, я — се ніщо. Між Марксом та Енгельсом і Штірнером гибухла вчасно літературна боротьба, і від тоді социялізм рішучо ворогує з індивідуалізмом. Як Маркс та Енгельс, так само ще й тепер виступають ніби начинні Марксісти проти індівідуалізму. Ще недавно Росиянин Плеханов з причини останнього атентату відкинув зовсім рішучо анархізм. Взагалі заявили ся социялісти виразно проти чинного анархізму. Социялізм із одного боку, анархізм із другого, репрезентують для нас нині два скрайні напрями ідеалів гуманисти. Правда, и анархізм голосить деколи комунізм, і бували заходи, щоб поєднати оба ті противенства, однак в головному сі два напрями остро один проти другого.

А тепер ми легко зрозуміємо, як розвинув ся з новочасного духового житя поруч социялізму індивідуалізм. Поперед усього до слова анархізм треба згадати, що воно значить бездержаве; отже система, що не признає ніякого правлення, особливо державного, але дальше ніякого релігійного, господарського.

В тім виді, як нам Штірнер подає індивідуалізм, є він часдоп розширив се слово анархізм.) Часто побіч слова анархізм уживаєть ся ще й назва індивідуалізм. Коли приглядаємо ся глубше річи, виходять на одно.

В тім виді, як нам Штірнер подає індивідуалізм, є він часто німецькою фільозофічною системою. Кладу нижче на тепер се німецька фільозофічна система. Німецька фільозофія нових часів, головно й найбільші корифеї: Кант, Фіхте та їх наступники були ідеалісти. Слово ідеалізм означає тут не етичний, але фільозофічний ідеалізм, ідеалізм у теорії пізнаваня, отже стілько що суб'єктивізм. Вони вважали ідею, або точнійше сказати, сьвідомість чимсь більше реальним, ніж сама річ; у них дійсність стоїть на другім місці, коли взагалі признаєть ся яку дійсність. Та теорія пізнаваня, яку голосив Штірнер, властива

всім німецьким фільозофам. І передовсім німецьким. В иньших краях розвинула ся фільозофія инакше, не так суб'єктивістично, не так індівідуалістично, як німецька. Правда, Штірнер із суб'єктивізму вивів ще свої власні і головно етичні формули. Бо коли міркував Штірнер, — реальний тілько предмет, «Я» і нїщо иньше, то з того виходить, що чоловік, с. зн. знов Я, мусить бути абсолютним еґоістом. Коли чоловік є мірою всіх річий, то знов таки він мусить бути рішучим еґоістом.

А хто-ж таке то его, те Штірнерове «Я»? Штірнер був учеником не лише Геґеля, але також і Фаєрбаха. Не ідеї, не сьвідомість, — говорить Штірнер, — тілько моє тіло, отсе головна річ у мене. Тим чином зовсім нельоґічно переміняє ся крайний суб'єктивізм у крайний матеріялізм. Не дух, не ідеї, які тілько творять моє дійсне Я, моє тіло, отсе міра всіх річий. А матеря тіло любить тілько свою власну приємність; відси дальше жадане Штірнерового матеріялізму: Одинокий має дбати тілько про те, що йому миле й приємне. А коли те Я, те тіло дбає виключно лише про себе, про свою втіху, то Штірнерив етоизм стає рішучим нігілізмом. Значінє його поясняє вже сам слово: всьо инше поза моїм тілом, се чисте нїщо. „Ich hab mein Lach auf nichts gestellt." пише в своїм розуміню залюбки Штірнер.

Фільозофія Канта й його німецьких наступників була, як вказує сам головний заголовок його книги „Kritik der reinen Veruft" критицизм, критика всіх утертих ідей і ґрунтів. Сей елемент приймив також Штірнер, тільки бере не критику Канта, але критику свого «Одинокого» — абсолютну неґацію всіх річий винявши тільки «Я» — тіло.

Сучасний анархізм має ще иньші елементи окрім Штірнерових. Передовсім позитивізм: се побачимо на іншім. Дуже часто докоряють лібералізмови, що він батько анархізму. До певної міри се так, на скілько господарський лібералізм був проти держави і жадав, щоб держава виступала лише нєґативно і сповняла лише службу поліциї та нічного сторожа для богатих. Штірнер підхопив сю думку господарського лібералізму але пішов дальше і заявляє: не лише в господарськім обсягу не має держава ніякого діла, вона взагалі ні до чого. Та не лише

політично, але і в фільософічнім напрямі можна і вважати лїбе-властива суть його анархізму?

В пізнійшім часї, а головно в найновійшім — а сього Штірнер сам певно не предвиджував — повстає з фільозофічного, теоретичного анархізму — чинний анархізм, терроризм, атентати на одиниці. Той анархізм, коли мати на увазї масу необразованих анархістів, має свої причини, яких не треба шукати з сьвічкою. В книзї консервативного письменника Ґенкера про анархізм можна знайти правдиве вичислене причин того анархізму: несправедливість публичного устрою довела більшість анархістів без ніякої фільозофії до бунту. Там, де панує більша свобода, нема террористичного анархізму. В Англії нема до малинього анархізму, хиба тільки чужі анархісти сходять ся тут, — в Англії панує полїтична свобода. За те в Франції, де не було і доси нема полїтучної свободи, а особливо в Росії повно анархістів. Також Австрія виховує богато анархістів, хоч вони не все явні, а звичайно ховають ся під іменем якогось социялїзму. Значить, побіч фільо;,офічного чи теоретичного анарфізму, як його називають, є полїтичний і осподарський, є практичний або чинний анархізм. Певна річ, не все і не всюди воно легко зазначити виразну межу між чисто теоретичним анархізмом а таким, що починає бути чинним, зриває ся до дїла. А се річ важна і тому буде добре ще раз близше придивити ся сути анархізму.

Вернїм ся ще раз до Штірнера і запитаймо, в чім лежить властива суть його анархізму?

Прихильники дуже величають Штірнера. Згаданий Макай вірить навіть, що книжка Штірнера випре гетъ Біблію, що «Одинокий» стане евангелієм будучности. Критичний чоловік може лиш головою похитати на се. Те, що находить ся у Штірнера, є вже у старших фільософів. Що більш, у них найдемо се виставлене ще з більшою силою! Анархізм Штірнера, се взагалї не анархізм енерґії. Хто не знає докладно розвою новочасних думок, може його виводи при першім погляді вважати сильними та оригінальними. Приглянувши ся близше, бачимо, як із того анархіста визирає властиве німецький філїстер! Таких анархістичних філїстрів сьогодні богато на сьвіті! Се люди, що ве-

ликими словами нищать усьо можливе, а в дійсности навіть не розуміють, що говорять. До тих людий належить і Штірнер. По моїй думці він типовий репрезентант індиферентизму, байдужности. Візьмім Байрона та прочитаймо його «Каїна» або «Манфреда». В Байрони живе також шмат анархіста, та скілько у нього сили та енергії, який опір, яка борба проти всього того, що він признає несправедливим! У Штірнера про борбу нема і бесіди. Штірнер доказав се найлучше своїм житєм, що його система збудована з самих слів. Його головний твір написаний в 1845 р. Тоді вже готовила ся революция: настав 1848 рік, але Штірнер не брав у нім ніякої участи. Характеристичний спомин знаходимо у Альфреда Майснера. (Прага була тоді взагали тісно звязана з Берлїном та Німеччиною). **Альфред Майснер** прийшов до Берлїна і приніс з собою рукопис свойого епосу „Zizka". Він дав його прочитати визначному тоді авторітетови Штірнерови; а той пояснив здивованому поетови, що він повинен був зробити з Жіжки не героя, але комічну фігуру — релігійні проблеми, мовляв, уже давно пережиті ся. Се зовсім до лиця перекладачеви **А. Сміта та Рікарда.**

Штірнереви було всьо байдуже, він хоче мати спокій тай годї. Він відкидає, неґує всьо неприємне, але робить се лише потреби філїстерського неробства. Тим то й сам він і його теорія та його книжки потонули в критиці забуття

ра та зробили з нього фільософічного коріфея. Я не перечу.

Аж недавно під впливом Ніцшого пригадали собі Штірнера. Штірнер дуже інтересний як репрезентант німецької фільософії, а найбільш через те, що довів крайній ідеалїзм до абсурда.

Також Штірнерові заступники по більшій части подібні теоретичні анархісти. Про Ніцшого скажу пізнїше; тут згадаю ще раз про Макая, а з молодших монахівських письменників про **Паніцу,** що з немалим запалом доказує, що більш то Гус і анархіст **Казеріо** рівноважні, бо оба «пожертвували житє для своєї ідеї. Наведу ще одного молодого письменника, **Гіршберга,** що сумними словами голосить «право грішити»! На ділї се людці часто зовсім без значіня,що шумними словами голосять таке, що и без того знає кождий. Оте «право грішити», се не що инше, як признане, що кождий чоловік слабий

блудить, грішить — а «право» справді гримить як яка фанфара. Чваньковитість, а не дійсна сила.

Крім теоретичного анархізму дехто і паде натиск на анархізм **етичний,** а як його тип славить Толстого або навіть Христа Толстой справді не хоче ніякої церкви, також ніякої держави і взагалі ніякого зверхнього авторітету; але він хоче нової релігії і тому він не анархіст, поминувши вже те, що також не суб єктивність. Подібне дасть ся сказати про Ібзена, особливо про писаня з його давнійшої доби.

Говорить ся ще про **аристократизм.** Се літературно-аристичний новочасний напрям анархізму й індивідуалізму, найбільше заступлений у Франції, — досить декаденська парижська мода.

Дальше хотів би я сказати на російський анархізм (нігілізм). В російській політиці й літературі остатнього півстоліття питанє про анархізм одно з найбільших пекучих. Творцем російського анархізму можна вважати Бакуніна; він богато перейняв від Прудона. В Чехії був він в 1848 році провідником т. зв. пражської революції, але Гавлічек уже тоді відкидав його фільозофію, закидаючи йому політичний єзуїтизм. Бакунін, як також і другий російський анархіст Нечаєв, голосив, що революція усьвячує всі средства без ріжниці. В сьому добачав Гавлічек єзуїтизм, і справедливо. Від часу виступу Бакуніна й Нечаєва розвинув ся в Росії террористичний анархізм, і тому російська література так запопадливо занимає ся анархістичним проблемом. Тургенев («Батьки і діти») надав анархізмови імя нігілізму. Ся назва зовсім вірно характеризує російський анархізм.

Тургенев сам аналізує росиський анархізм, один із перших у половині пятьдесятих років, тай пізнійше ще в романі »Новь«. Та не лише Тургенев, але всі великі російські письменники займають ся тим проблемом, приміром Пісемський в декількох романах, Салтиков, Лєсков, Гончаров, Достоєвский і Толстой. Про Достоєвського те можна сказати, що всі його посибірські романи, се боротьба з нігілізмом. Достоєвский передовсім вказує (признаю, що нераз несправедливо), як з абсолютного Я робить ся апотеоза самого себе. А що ро-

бить опісля той новий Бог? Сотворити він не може, бо такий матеріялїстичний, такий тїлесний Бог, се взагалї дуже немічне, слабе й недотепне єство; оттак не лишаєть ся йому нїчого иньшого, як перечити і нищити — революция і терроризм. Насиле — отсе послїдня рация нігілїстичного Бога. »Всього дозволене« — проголошує анархіст Достоєвского.

В чеській лїтературі і в чеськім житю грає анархізм також деяку ролю, однак в наших окремих культурних та лїтературних обставинах зовсім инакшу, як у Росиї. Де в нас досї анархізм проявляєть ся теоретично, там він дуже подібний до нїмецького анархізму.

Один із перших чеських анархістів був Сабіна; ще в 1848 роцї виступає він як анархіст, пізнїйше признав ся до нігілїзму в згаданім уже романї »Морана«.

Побіч полїтичного й социяльного анархізму показуєть ся в нашій лїтературі новіших часів індівідуалїстичний відтїнок, рід аристократизму. І се знов нїмецький прямо Штірнерівський вплив. Та головно Ніцше вплинув у нас на молодше поколїнє. Крім Ніцшого ще деякі Французи, забарвлені Ренановим аристократизмом. Під кінець вісімдесятих років проголошено знану статю молодого писателя Шауера, як націоналїстичний нігілїзм усе ще лякає декого і навіть є письменники, як Шімачек, що й до нинї чують потребу боронити перед ним вітчину і народ, розумієть ся, чисто націоналїстично, без глубшої ідеальної основи.

У нас анархізм, звіть його як хочете, все таки **не чеський.** Чеський спосіб думаня, на скілько я можу зрозуміти його, все буде радше соціяльний, нїж анархістичний.

Не можу тут основнїйше розібрати справи, вистарчить сказати, що під іменем чи то індівідуалїзму, субєктивізму, анархізму, чи нігілїзму, виступають ріжні ідеальні системи. Я вважаю кождий скрайний індівідуалїзм хибою. Нїякий чоловік, нїяке »Я« не істнує і не може істнувати само. Думка Штірнера хибна своєю пересадою. Чоловік не Бог. Що-ж то за Бог, що родить ся в родинї, виховуєть ся в суспільности і для суспільности? Тільки теоретична короткозорість може при всій своїй нїби то бистротї так ізолювати одиницю, як се про-

бував Штірнер. Бути лише одиницею без ніякої сполуки з иншими одиницями прямо неможливо. Нема ніякого Я самого в собі й самого для себе. Скрайний індивідуалізм блудить морально и теоретично через те, що він те Я ставить на рівні зі сьвітом і Богом.

Се ще не перечить тому, щоб стремліня богатьох новомасних індивідуальностів до виховуваня сильних індивідуальностий не були справдані. Се зовсім не те саме, що пропаганда скрайного індивідуалізму! Умрений, справді фільософічний і етичний індивідуалізм хоче, щоб у суспільности витворили ся **з'єдиненими силами** на основі любови різко відокремлені **типи, характери** та **особистости.**

IV.

УТІЛІТАРИЗМ.

Утілітаризм. — Етика роскоші (гедонізм) і егоїзм. — Що таке справди **егоїзм.** Англійська, німецька, російська етика утілітаризму.

Утілітаризм значить етика пожитку (від латинського utilis, корисний). Хосен, користь має бути метою всякого діланя. На питане, що є хосенне, дістаємо відповідь: приємність, радість. Тому утілітаризм є заразом також **гедонізмом,** [illegible] етикою роскоши. На питане, **який** хосен, **яка** роскіш [illegible] можуть подвійну відповідь. Один говорять: моя власна користь і тілько моя власна є предметом моєї думки, моїх змагань. Другі кажуть: не тільки мій хосен, а також хосен [illegible] ливо найбільшої маси, а то й загалу. Тим то в англійській фільософічним жаргоні говорить ся про maximum приємности, про »максимальне« радости. Деякі доходять до того, що вступають ся за як найповнішою можливою роскішю всіх чутливих сотворінь.

Клясичним краєм тої фільософії є Англія. В новійшім часі довів її Бентам до обдуманої системи. Кождий чоловік стремить природним способом тілько до власної втіхи, а обминає горе. Питаю: чи се правда, що чоловік стремить **тілько** до роскоши? Приміром той, що віддає ся студіям і хоче дечого навчити ся, чи шукає він тілько роскоши? Певно ні

він шукає науки, знань. Утілітарист каже, що він про те стремить тілько до втіхи, бо всьо, що робить чолов., веде тілько до осягненя роскоші. Се не правда. Чоловік старає ся також і про дещо иньше крім роскоші. Не говорю, що він не стремить до роскоші, але не правда, буцім то він стремить взагал тілько до роскоші. Розберім тілько своє и иньших людий стремліне, то не зможемо Бентамови признати рацию.

Заходить дальше питане, чи се всьо одно, коли хтось шукає роскоші пр. у пиві, або в якім творі штуки? Бентам не робить тут ніякої ріжниці, нему однаково, до якої роскоші хто стремить; дило тілько в тім, щоб вона була як наибільшою. Проти того замітив Мілль, що є ріжниця в якости роскоші. Я думаю, що Мілльова правда: хто краде, той знаходить і в крадіжи приємність. Коли-б ми кожду роскіш саму собою признали добром, то було би на сьвіті дуже погано. Треба додати, що не кожда роскіш добра, а тільки — дійсна, правдива роскіш.

Тут доходимо до наитяжшої точки. Бентам вірить, що чоловік з природи егоіст, що кождий стремить лише до своєї власної а ніяк не до чужої роскоші. Питане, як дійде такий егоіст до тої утілітаріянської формули, що роскіш, щастє якмога наибільшого числа людий повинни бути метою всякого дланя? Звідки той огляд на як наибільше можливе число, коли чоловік є з природи лиш егоіст? [illegible] егоіст із себе [illegible] иньшими людьми? [illegible] що чоловік є тілько егоіст і не може взагал любити ближнього, бо т. зв. любов ближнього се тілько замаскований, утончений і обчислений егоізм. Дехто помагає собі таким міркованем: Коли-б (коли-б!) кождий [illegible] своє [illegible] то всім було-б добре. Чи »кождий« значить те саме що »всі«? Може було-б се можливим, як би кождому впало щастє з неба і ми не мусіли озирати ся один на другого; чи се так дуже рідко лучає ся, що одному як раз тому веде ся, що він робить кривду другому? Кілько то так званих щасливих, котрі окупили своє щастє тим, що потоптали иньших? Тим то не можна сказати, що коли-б кождому вело ся добре, то булоб

добре загалови. Коли-б чоловікови не була вроджена хоч крихітка **несвоєкорисної** любови до ближнього, то не було-б загалу, а бодай тому загалови не було би добра. Взагалі слаба сторона тої фільософії і етики уживаня лежить в тім, що вона не узнає вроджених, **несвоєкорисних** стремлінь чоловіка. Справедливо не подобаєть ся егоїстичний радикалізм більше критичним утілітаристам. Мілль жадає навіть саможертви.

Утілітаризм ширив ся в Англії и де инде тому, бо видавав ся дуже практичним. Коли людям подати раду, що кождий має дбати лише про свою власну користь, то се видаєть ся очевидним і практичним. А про те воно лише видаєть ся. Коли-б кождий так просто знав, як стати щасливим, тоді не було би так богато нещасливих з власної вини. Припис: »Пильнуй своєї користи« меньше практичний, як би хто гадав.

Противники закидають утілітаризмови, що він веде до морального торгу, що голе »do ut des« дає дрібну, буденну, не героїську мораль. Приглянимо ся житю основателів тої школи, то мусимо сказати, що се були дуже ідеальні люди. Бентам був консеквентним у теорії, в своїй теорії егоїзму, а про те працював весь вік для загального добра і його імя зазнає в цілім сьвіті високої пошани. Що по своїй смерти хотів він бути хосенним і записав своє тіло анатомам. Мілль був не меньше ідеальним. Певна мірка практичної моралї, се ще зовсім не лихо, а при тім добре й те, що вона вчить людий числити. Справді не один любить якусь романтичну, сантиментальну фільософію й етику; однак розібравши сю романтику і сантиментальність бачимо, що вона ще більш егоїстична, як самий явний егоїзм.

Заступники гедонїзму, рішучі прихильники Епікура не завсїгди віддавали ся найгрубшій роскоши та жадобі вживаня. Згадою про се з увагою, що люди часто поступають инакше і лучше, як учить їх теорія. Факт такий, що найлучші з тих, що голосили етику вживаня, вступали ся також за поміркованєм. Можливо, що чинили се з егоїзму й обчисленя, щоб передчасно не отупіти. Також не забуваймо, що з теорії чистого егоїзму, бодай у кращих заступників утілітаризму, вийшла социяльна етика. Вступати ся за хосен як найбільшого числа

людий, значить шукати хісна маси, більшости, народу, людскости. Отсе й є социяльна етика. І справді вседи з утілітаристичної науки розвиваєть ся социяльна і просто социялістична наука.

Утілітаризм, се національна англійська фільософія; особливо фільософія XIX в. була утілітаристичною, хоч її початки сягають дальше в давнину.

Бентам розвинув ширше ту саму фільософію, яку пропаґував Адам Сміт і пізніші національні економи. Англійська національна економія основуєть ся власне на утілітаризмі. Бентам уродив ся в р. 1748 а вмер 1832. Він був також основником політичної школи. Ся школа приймала ідеї французької революциї, але зміняла їх в характеристичний спосіб. Те, чого хотіла французька революция доконати силою, старали ся Англійці перевести своїм утілітаризмом. Французи більше революцийні, Англійці постійніші, спокійніші. Наступники Бентама здемократизували парлямент перевівши в 1832 р. реформу англійського парляменту, але сам Бентам був теоретично противником французької революциї, а головно прав чоловіка, які видавали ся йому утопійними.

Найзнатнійші заступники утілітаріянізму в Англії були побіч Бентама оба Міллї, особливо витиснув пятно нинішному утілітаріянізмови Джон Стюарт Мілль. Також Спенсерова фільософія еволюциї (віра в поступ) приймає утілітаризм. Так само англійський і американський т. зв. етичний рух у своїй сути утілітаристичний.

В Німеччині ся наука почала ся аж геть пізнійше. Німці — вже Кант — дуже сильно прихиляли ся й до практичної фільософії, але вони не були утілітаристами. Аж англійський вплив допоміг і тут до розширення утілітаристичної фільософії. Сюди належить **Фаєрбах,** від нього черпали **Маркс і Енґельс,** з новійших **Ґіжицкий.**

В Росиї завдяки впливови національної економії ся фільософія дуже розповсюднила ся. Всї російські прихильники емпіризму і практичного социяльно-політичного стремлїня були утілітаріянці. Те, що Росияни називали реалїзмом, було первісно утілітаризмом. Його головними речниками були со-

нянетичні мистителі і критики **Чернишевский, Добролюбов, Пісарев,** що радикалізував ідеї Тургенева, висловлені в його романі »Батьки й діти«. Пісарев голосить: добре те, що кому подобаєть ся. Практичний напрям довів Пісарева до того, що він так остро вдарив на всю штуку й естетику. Що значить, питаєть ся Пісарев, Рафаель? Його образи не варті й одного шеляга. Подібно оцінює він Пушкіна, Ґетого й Шіллера.

Представителем чеського утілітаризму був Кароль Гавличек. Гавлічкова фільософія також по більшій части утілітаристична, або як він сам її називає, фільософія здорового розуму. Справді Гавлічек не подає ніякого теоретичного засновку, але на дні його політика и фільософія чистий утілітаріянізм.

V.

ПЕССІМІЗМ.

Пессімізм. — Етика терпіня і всесвітного болю. — Шопенгауер і його наступники.

Головним представителем новочасного пессімізму був Шопенгауер. (Пессімізм походить від латинського pessimus, найгірший). По його думці сьвіт, се можливо найгірший зі всіх можливих сьвітів. Тим виступає він проти супротилежної науки, яку головно розвинув Лянбніц, що сей сьвіт найліпший з всіх можливих сьвітів. Виступаючи проти оптімізму (від латинського optimus, найліпший) відкидає він переловсім його фільософічну підкладку, власне віру в Бога. Шопенгауерове переконанє про марність сьвіта і життя, се головно атеізм, віра, що сей сьвіт не може бути твором якогось всемудрого і вседоброго Бога.

Коли сьвіт істнує без Бога, без ніякого творчого і пануючого розуму, то в чім же його суть? Шопенгауер відповідає: воля, се суть сьвіта. Отже все таки якийсь Бог? Так, але Бог сліпий, зівсім сліпий. Бо Шопенгауерова воля сліпа. Вправді воля в чоловіці тісно звязана з розумом, але розум, ум чоловіка, се щось другорядне, не має великої ваги, бо всяке людське думанє при близшім огляді являєть ся тільки іллю-

нею (обманом). Головна річ у чоловіке і у всіх иньших живих та неживих істот і річий, се воля, воля до житя. Розум, се якась відбитка тої волї в зеркалї сьвідомости. Кінець кінцем і Шопенгауерова воля, се тілько іллюзия, бо так само як Штірнер і иньші, був і Шопенгауер суб'єктивістом: сьвіт, се тілько мій образ (наголовок головного твору Шопенгауера »Welt als Wille und Vorstellung«). Чоловік [illegible] собі сьвіт, але поза його умом того сьвіта нема: нічого нема крім слепої волї до житя; та воля, се всьо, але те всьо, се властиво ніщо, бо воля може й мусить бути переломаною, »заперечеою«. Пессімізм Шопенгауера, се в самій річи нігілізм.

Як переважна часть нігілїстів та субєктивістів, і Шопенгауер не дуже консеквентний. Бодай він цінить штуку, артистичні ідеї дуже високо, бо в них чоловік підхоплює тайну житя сього великого ніщо. Особливо музика по думцї Шопенгауера, се мельодія до нужденного тексту сьвіта, музика найповнїйше наслїдує сьвіт. Рихард Вагнер зробив сю містичну теорію музики дуже популярною. Так само не консеквентним був Шопенгауер і в чистій теорії пізнаня. Сьвіт з одного боку має бути тільки нашою уявою, але заразом має він бути також волею, а ся воля має бути не тілько в підметі, але також і в річах поза підметом — правдивий танець між мечами, який мусять виводити всї субєктивісти. Поминаємо вже питане, яким правом добачує Шопенгауер у всіх річах якусь волю.

А коли чоловік, як голосить Шопенгауер, переконаний, що сей сьвіт, житє не має ніякого значіня, і що було-б лучше не бути, чим жити, то чи з того не слїдує не то нічка, а навіть діло: проч з житєм? Деякі пессімісти справдї схвалюють смерть — самоубійство. Вони найгірше хотїли би намовити всю людскість до того, щоб як можна відразу зробити кінець сьвойому істнованю. І були такі прихильники Шопенгауера, що не вагали ся вчинити сей остатний крок. Та сам основник фільософічного пессімізму вмів погодити ся з житєм, а навіть скомпонував на основі свойого пессімізму щось в роді гуманної етики, етики співчутя: чоловіка лучить з чоловіком співчутє; в роскоші вони не можуть поєднати ся, бо її й нема на

сьвіті. Шопенгауер задає собі немало труду, щоб підвести протоколярну суму злу; про роскіш взагалі не може бути й бесіди. Коли й є яка втіха, то вона властиво тільки позірвана, се тілько полекша в горю, отже тілько неначивна радість. Та безутішне житє не має ніякої вартости вчить Шопенгауер, і тому чоловік повинен його залишити, але не радикальним самовбийством, тілько резиґнацією. Чоловік, що зовсім убив свою волю, є для Шопенгауера сьвятим. У всех релиґіях, що були пессімістичними, зазнають тому сьвяті великої пошани, і справедливо — вчить Шопенгауер, — бо сьвятий проникнув сьвіт і його нікчемність і зрікає ся тому своєї волї. Найбільших сьвятих бачить Шопенгауер в Індиї; се ті, що здержують ся від страви і мов погасаюче сьвітло переходять до вічного ніщо (нірвани). Самовбийство Шопенгауер відкидає, бо той, хто підносить на себе руку, властиво хоче жити т. зн. хоче лише жити.

Не вважаю потрібним входити далї в самодурство тої психольоґії; адже ясно, що такий сьвятий не зломав свою волю, але скрепив; чоловік, що резиґнує після ради Шопенгауера має далеко сильнішу волю, як самовбийця. Взагалі вся психольоґія Шопенгауера не видержує критики і ціла пессімістична система паде сама собою задля своєї пересади.

Але диво, що в 19 столїтю, в віцї такого політичного і господарського розцьвіту, в віцї такого скорого поступу і власне серед такого високо осьвіченого народа, як Німцї, в осередку філософічної думки, могла так розвинути ся пессімістична фільософія.

Се справдї незвичайно важна признака часу, що пессімістична фільософія не тілько зродилась, але ще знайшла стілько прихильників. Се значить безперечно, що той величний поступ, що наша цівілїзация має не одну хибу. Ніхто не може сказати, що Шопенгауер не був глубоким, великим мислителем; тим важнїйший він зі своїм впливом для оцінки часу.

Шопенгауерові погляди розбили ся об субєктивізм (ідеалїзм). Скоре істнує тілько власне Я, то те Я не може бути щасливе й задоволене. Чоловік не видержить бути самим, хоч би він обявив себе Богом! Та одинокість веде до розпу-

ки. Впрочім головний настрій Шопенгауера не розпука, тілько гнів; Шопенгауер радше сердить ся та злить ся; його песимізм більш активний, бунтівницький, чим пасивний, розпучливий; головна вага у нього паде власне на чуте та волю, а не на розум. Се зрозуміле само собою в часі романтики, бо в самій річи фільософія Шопенгауера, се чиста романтика. Вже Руссо виступив романтично проти цивілізациї, бажаючи, щоб чоловік жив як дикун. Німецький романтик Шлегель бажав жити як ростина, вегетувати. Люди боялися думки. Ота романтика втека перед думкою, втека перед теперішністю в далеку минувшину захоплює й Шопенгауера.

Проти песімізму виступив новочасний оптімізм, наука еволюциї. Після Шопенгауера нема ніякого поступу; сьвіт лихий і може стати хиба гіршим, а не ліпшим. Проти сього виступає анґлійський еволюционізм, з вірою в поступ. Головно социялізм приняв сю віру в поступ, хоча приняв до себе також частину песімізму. Говорено, що социялізм для минувшости і теперішности песімістичний, для будущини оптімістичний. Важне те, що социялізм, а з ним і маса вірить, що буде ліпше; тим чином пошкодив еволюционізм своєю вірою далеко більше песімізмови, ніж новійші фільософічні системи. Тому темні песімісти, перш усіх Гартман, роблять заходи злучити еволюционізм зі своєю наукою. Розуміє ть ся, даром, бо коли зло не буде поборене добром, то лишить ся як є, або може бути хиба ще гірше.

Годить ся ще вказати на звязок новочасного песімізму з тим само новочасним ґедонізмом (утілітаризмом). Утілітаризм учить людий дбати про своє щастє і роскіш і тільки про роскіш; але в погоні за щастєм приходить новочасний чоловік до зрозуміня, що сим способом щастя не знайде. Розуміє ть ся!

Щастє щезає, скоро хтось отак насилу шукає його. Хто гонить за щастєм, уже його й стратив. Кождий чоловік рад бути щасливий, певно, та скоро зачне таким рафінованим способом шукати щастя, то не знайде. Дуже гарно переведено се в казці про дурного Івася. Оба розумні, вчені брати, що

[illegible] не думає [illegible] вин щасливий і ще в книгу ратує обох нещасливих братів. В [illegible] не шукав щастя! Сьвідома, а тим паче хитромудра [illegible] за господарським і соціяльним [illegible] політичним поступом, за [illegible]...

VI.

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ.

[illegible]ізм. — Природничий еволюціонізм. — Натуралізм взагалі. — Натуралізм [illegible]

Поняте »поступ«, »розвій« сьогодні для кождого звичайне і знане; в старину а навіть ще в середних віках ніхто й ніколи не думав, щоб у суспільним житю був якийсь поступ. Тоді вірили, що в релігії мають абсолютну правду, тай загалом усьо вже готове на завсігди и на віки; взагалі не було думки про історичний, поступовий рух, про ступневе вдосконалюване. Аж нові часи — і саме тим вони нові — визначають ся тою вірою в розвій і поступ. Той погляд розширяє ся поволи до ріжних галузин житя. Стали думати про поступ в науці, в штуці (ренесанс), в релігії (реформация), і крок за кроком здобували той поступ у всіх областях. Зовсім окремий вигляд знайшла ся думка в новочасним еволюціонізмі. Слово значить: наука про розвій. Головно маємо на думці при тім дарвінізм, науку Дарвина. Однак дарвінізм тепер тілько одна з багатьох еволюціоністичних наук; бо вже є також протидарвіністична наука розвою. Все таки дарвінізм також і для ширших кругів, це найлучша система еволюціонізму: в кождім разі можна на нім добре пояснити, о що мовить в еволюціонізмі що до етики.

Дарвінізм опирає свою віру в поступ, в удосконалене й вдосконалене всіх станів і річий з покоління в покоління в природничих науках. Дарвінізм подає природничу етику. Зовсім

пулярно, хоч не зовсім справедливо говорить, що чоловік після Дарвіна походить від малпи. От тяке вдоражене виробляють собі ширші верстви про дарвінизм і еволюціонизм, воно не зовсім правдиве, та в загалі виявляє головну ідею. А далше говорить ся про боротьбу за єствоване. Боротьба за єствоване, се дуже модний оклик. Слово »боротьба« гомонить по всіх усюдах. Дарвін вірив, що кожде сотворінє ведене иньшими постійну боротьбу за єствоване, за житє, і що в тій боротьбі слабий гине, а сильніший перемагає, що затим та боротьба є средством удосконаленя. А ся його наука ще й тому приняла ся серед мас, бо вона буцім то дуже ясно витолковує поступ людської суспільности. Ту науку, яку Дарвін висловив зразу тілько про зьвірята, перенесено на чоловіка, його суспільність і історію і через те доконано значної революції в мисленю. Природничі науки здобули собі велику повагу і тому дарвінизм і еволюціонизм так сильно вплинув на ети[illegible] погляди. Наука про боротьбу як средство поступу при[illegible] ся в найдальших кругах, а головно також серед соціял[illegible] демократії. Національні економи вже передше говорили [illegible] про кункуренцию; тепер вказано на те, що загально при[illegible] боротьба в суспільности виявляєть ся як господарська кункуренция.

Сензацийне було відкритє на т. зв. штучного добору. Штучний добір бачуть дарвіністи пр. у гиську: вишукуєть ся найздібнійших, найздоровших, найсильнійших, тих жертвуєть ся смерти на полі бою та трудам жовнірського житя, а найслабші лишають ся дома і збільшають дальше людську суспільність. Так повстає слабша ґенерация. Також новочасна медицина є средством штучного добору, вона вдержує слабих при житю. Протилежно до людського штучного добору, добір природи з немічними безоглядний; але як раз тим видосконалює природа чоловіка. Коли давнійше часто вірили, що чоловік поправляє природу, то нині чуємо противне: природа виховує чоловіка в тяжкій боротьбі за єствоване.

Погляди про штучний добір і його хиби довели до того, що многі прямо бачили льоґічний вислід із природничої науки

[illegible]

[illegible] Ніцше й його прихильники мають слушність.

Я вже сказав, що дарвіністична наука викликала свого рода революцию. Чоловік думав і доси думає, що він осередок усього сьвіта, що весь сьвіт істнує для нього; а тут чує нараз, що наш прапредок був малпою. Переважна часть людий приняла сю нову науку — не з наукових причин, але тому, що вона була їм на руку в їх революцийнім стремлїню, в боротьбі проти консервативної реакциї. Пр. социялісти приняли сю

науку надіючись дарвінїстичною боротьбою [illegible] скрипити свою науку про клясову боротьбу. Та по [illegible] показало ся, що дарвінїстична боротьба зовсім не демократична наука. Бо коли станемо на тім, що сильнїйший у боротьбі має побідити, то виходить, що и економічно сильнїйші — нині капіталисти — мають право над слабшими — нині пролетаріями. Подібно и на всіх полях боротьби. Тілько виборці, кажуть тепер дарвінисти, тільки невеличке число здібних і сильних має право над величезною масою. Мільони і мільони одиниць родять ся на те, щоб у боротьбі пережило тілько декілька сильнїйших. Найбільше знані еволюціоністи навертають ся тепер тим чином до аристократизму. Сам Дарвін був здержливий у тім пункті; Геккель а також Спенсер і иньші виводять із сеї науки аристократичні висновки. Гекслї бачить між природою а чоловіком прогалину: в природі верховодить боротьба, в суспільности має певне право симпатія и любов ближнього; сі два сьвіти не мають зі собою нічого спільного. Для духового, морального сьвіта має значінє закон любови, для сьвіта природи борба. Любов має мету пагодити жорстку форму природної борби. Тим чином заступники дарвінизму, Гексл, Уоллес і ин. обертають еволюціонизм назад до гуманности. В книзі знаходить дарвінизм ласку в очах теольогів. Лошо кричати? Коли бог злепив чоловіка з глини, [illegible] [illegible] [illegible]

ного житя та історичного розвитку зводять ся по думці Спенсера на стремлінє до щастя і втіхи. Ми пізнаємо в еволюціонізмі давного, дуже давного знайомого.

Ідея поступу зовсім оправдана; поступ єсть, про це думаю, не можна серіозно сумніватись. Але думка, що безконечний поступ усюди довершить ся в короткім часі, се утопія. Ми все більше и більше розуміємо, що добро, яке ми осягли (а воно все ще дуже неповне!) розвивало ся тисячи років, що поступ взагалі буде йти дуже повільно. Також історія не робить скоків, не знає чудес.

Такій вірі в поступ не противить ся факт, що в деяких областях може наступити крок з зад, деяке погіршенє, у кождого народа може настати хвиля певного застою або упадку. Можливий навіть повний упадок, як се видко на Римлянах, Греках та иньших визначних народах. Певно, тепер ми далеко тверезнїше починаємо дивити ся на поступ, як давнїйше, але віру в поступ таки маємо і ся віра оправдана. Вона має в собі щось прямо релігійного. Коли суть релігії — надія на будучність, коли релігія додає чоловікови сили, подаючи йому віру й надію на будучність, то еволюційна наука має в собі щось релігійного; люди приймають її так як приняли віру в безсмертність душі. Се дуже цінний елемент новочасного еволюціонізму.

VII.

ПОЗИТИВІЗМ.

Слово позитивізм нинї дуже в моді. Етично воно значить: не треба ломити собі голову стремлінєм до ідеалів і великими, вічними правдами, лиш »позитивно« обмежити ся на дійсність та практичність. Відки береть ся дійсність, чому нам бути практичними, сього нам по думці позитивістів не слід і не дано знати.

Вся фільософія й наука до нинї не сказала нам нічого путнього про те, звідки береть ся сьвіт і житє, які їх причини й цїли? Наука може вказати нам лише те, що є, і тому позитивізм інтересуєть ся тілько »актами« й »документами«. По-

зитивізм признає, що чоловік інтересуєть ся також тим, що буде, однак не ходить тут о ідеали, а тілько о точне знане та перед, щоб після того уладжувати практичне поступоване. Коли буду знати, що стане ся завтра, то тоді и знаю, що мушу робити нині. Се більше менше основа позитивізму.

Етично вступає ся позитивізм, як доказують його головні заступники, за гуманністю. Однак позитивізм Конт провав себе навіть архієреєм людскости і заснував свою релігію и церков гуманности.

Молодші позитивісти, передовсім Тен, понимали свою науку по матеріялїстичному. Добро і зло, чеснота й злочин, се зовсім такі природні »витвори«, як цукор і віт соль. Тому треба тілько точно обсервувати, що діеть ся в чоловіці, в суспільности, щоб після того, по техничному, уладжувати те, що нам робити, а чого уникати.

Коли позитивіст слідить за людскістю, коли студиює цілу історію Греків, Римлян, середні а на конець нові віки, — то се справді дуже приємно обсервувати, як каже Мюсе: сидиш собі на фотелї і глядиш на сцену. Так само дуже цікаво по рецепті Золя збирати такі позитивні документи. Тілько один тут гачок: сі документи тикають ся нас, нашого серця, нашої совісти. Я — також історія!

Позитивізм робить велику помилку, що за самою обективною історією, за самим численем фактами и документами забуває про сумлинє, наче-б воно не було також фактом, також документом! А що до позитивістичної охоти знати наперед те, що стане ся — ніщо не станеть ся, чого-б я не мусів зробити або покинути; я мушу рішати ся своєю волею, совістю, а се значить більше, як знанє та передвиджене.

VIII.

НІЦШІВСЬКИЙ НАДЧОЛОВІК.

Про широку літературну тему »Ніцше« можу сказати коротко, бо для зрозуміня Ніцшого всї елементи його фільософічної індівідуальности я вже навів передше. Так само Ніцше, як його ідеалїстичні попередники, кладе всю вагу на »Я«; він

так само скрайній індивідуаліст. Те саме, що пізнали ми у Штірнера: Я, і ще Я, і ще раз Я! Коли тілько я сам істную, то розуміє ся, що нічого иншого нема, або ще воно не має ніякого значіня. Передовсім нема Бога. Бог умер. Отсе нове евангеліє Ніцшого. Бог не лише вмер, але Я вбив його. Я — убійник Бога. Я признаю ся гордо до свойого титанського діла. Розуміє ся, що сей всесьвітний злочин [illegible] не в понятю, але Ніцше любуєть ся в таких великих словах. Я ще доси [illegible] чим Бог, учить Ніцше. Не може бути ніяких Богів, бо — Я є. Я, говорить дальше Ніцше, се моє тіло; тіло, се Я. Прете тіло, се міра всіх річий. Тіло, се правда. Не в дусі, не в ідеях, але більше мудрости, [illegible] цілій філософії, є в моїм тілі. А що таке те тіло? Ніцше занадто осьвічений фільософічно, щоб бути тілько матеріалістом, щоб у тілі бачити тілько мстерію; ні, енергія, інстинкт, жалоба, воля — отсе є тіло. Інстинкт, воля, се правда. Воля бути сильним, бути могучим. Се формула Ніцшого за Штірнером. [illegible] приказ: будь сильним! Бажанє могучости, се альфа і омега всього знаня, всього [illegible] ок творити. Хто має мінь, той має [illegible] творцем. А що-ж він [illegible] овіка. Творець мусить бути зверхним. [illegible] Він [illegible] в мале [illegible]

Ніцшому видаєть ся християнство з його любовю [illegible] понад міру раєським, слабосильним, без ніякої [illegible] Його надчоловік любить творити.

Друге велике правило Ніцшого звучить: Сам ся! Жи[illegible] ва втіха, втіха, якої заживали і яку відчували Греки, а яку [illegible] вечило християнство. Також і тому є Ніцше анти-христом. Гуляй!..

З Ніцшого зівсім ясно говорить дарвінізм: сильному всьо вільно — також насиле. В проступку показуєть ся правда. Надчоловікови всьо вільно; розуміє ся, також і тому, хто хоче вивезвати його.

Консеквентно на перекір усій дотеперішній політиці й моралї хоче Ніцше змінити значінє дотеперішних вартостий.

[illegible]

[illegible] Ніцшого звучить: **надчоловік.** Коли чоловік (кажучи популярно) походить від малпи, то з дарвінізму слідує, що з нас, сучасного чоловіка, мусить витворити ся з часом висше єство. Як ми вийшли з малпи, так із нас виніде надчоловік. Представмо собі, що вже тепер розвинув ся надчоловік, що він уже є! Співосновательь дарвінізму Уеллес вірив, що ми вже почуваємо надчоловіка, як він нас веде, нами править. А як показує ся той Уеллесів надчоловік? В спіритичних явищах... Значить ми, люди, відчували би надчоловіка не инакше, тілько так, як зьвірі відчувають чоловіка. Чиж маємо анальогічно представляти собі, коли вже дійсно з нас вироджує ся надчоловік, що в нашім нутрі, в нашій сові-

сти заходить особливе роздвоєнє — совість ще старого чоловіка і совість уже нового, надчоловіка?...

Ніцше шукає в надчоловіці ратунку перед упадком, декаленцією. По його думці людськість упадає, як не вродиться надчоловік. Так, Ніцше шукає так, як і Шопенгауер, ратунку и спасеня. Тому не полишає він витворенє надчоловіка тілько самій природі, але ми самі можемо витворити його в собі і з себе також духово. Тим то и полет Ніцше до кольи почуття, як можемо виплекати сильних, здорових надчоловіків. Звідки й жадає строгого ціломудрія; надчоловік-спаситель. Нічого може нам помогти проти нашої декаленції. Ніцше всюди визнає декаленцию, в літературі, фільософії, політиці, в загал в житю. Безперечно бачить Ніцше декаленцию в собі самому. Не хочу натякати на його нещасне житє, тілько на те хочу звернути увагу, що ті ненастанні поклики до надчоловіка, що ся фільософія сили — не є ніякою силою. Сильний чоловік не буде таким способом і так дуже фільософувати про надчоловіка. От тим то як симптом Ніцше варт пильної уваги, а не менше и той факт, що його думки всюди так [illegible] молодіж. Проти наших Ніцшіянців у кождім случаю мусимо я замітити, що всі ті сильні слова ще не творять ніякої сили, що слово не стане ся надчоловіком. І тому скінчить також Ніцшівський твердий надчоловік співчутєм до надчоловіка... Надчоловік є все таки тільки — чоловіком. Так само и наука Заратустри про вічне повертанє одиниці, сеж не що инше, як визнанє, що вже далї йти годі.

Ніцше не може нам подати ніякого виходу, бо скрайній індівідуалїзм сам у собі неможливий та неприродний. Тому то я ціню признанє Ніцшого: співчутє до надчоловіка, сеж нічо більше, як тільки признанє, що індівідуалїзм і субєктивізм ведуть до фіяска.

IX.

ГОЛОВНІ ОСНОВИ НОВОЧАСНОЇ ЕТИКИ ГУМАННОСТИ.

Ми переглянули цілий ряд етичних систем. Вони найважнійші власне тим, що ставлять собі метою нову, так сказа-

гиб новочасну мораль. В усякім разі сей огляд може переконати нас, що сучасні думки мають дуже сильну етичну тенденцию. Зовсім певно не мають слушности ті, що закидають нашим часам брак ідеалів. І при всім розстанности поглядів згоджують ся люди що до певних ідеалів гуманности.

Під кінець, щоб не лиш тілько критикувати, хочемо також від сеое сказати дещо про найголовнїйші етичні задачі. Передовсім треба зазначити ріжницю між релігією а обичайністю. Між ними заходить річева ріжниця; обичайність, се не релігія, а релігія — не обичайність. Але досвід учить, що чоловік може бути дуже релігійним, [illegible] цілів, а проте не то що не обичайним, а навіть просто аморальним. Не говорю тут про [illegible], лише кладу вагу на ріжницю між релігією а моралю. Обичайність повстає з відносин чоловіка до чоловіка; мораль потрібна нам у наших відносинах до ближнього. Релігія повстає з відносин чоловіка до всего сьвіта, головно до Бога. Релігія має ширший обсяг, як обичайність, і містить її в собі.

Релігія має служити обичайности за підставу. Я можу подумати собі останнього рішеня також і в обичаєвих питаннях без релігії. Та мені не досить позитивної т. зв. церковної релігії, яку маємо тепер. Я хочу обичайности з релігійною основою, але на підставі иншої релігії, не тої, якою нині офіцияльно торгують. Яка се має бути релігія, що те тут годі розводити ся. Лиш се скажемо ще раз, що релігію не слід індентифікувати з церковною теорією, з церковною наукою. Значить, ми відмежовуємо свою релігійну етику також від теольогічної та церковної.

При питаню про основи обичайности насуває ся нам одно важне, хоча й формальне питане: як пізнати, що етично добре, а що зле? Що тут рішає? Точнїйше сказавши: чи можу я вивести засади обичайности з розуму, чи з чутя? З розуму виводили їх майже всї старші фільософи, особливо в XVIII віці. Розумова фільософія, раціоналізм — се була фізіономія віку великої революциї. Тоді була мода у всьому покликувати ся на розум. Нині люди залюбки звертають ся

[illegible] Кант. [illegible]

[illegible] назву Юма: [illegible]

[illegible]

Рішивши формальне питанє, як доходити до основ м[illegible] [illegible] доси, виберемо собі що найлучше. Тілько бою ся, що всьо се видасть ся зрозумілим само собою. Я все пригадую собі того премудрого Саломона, який [illegible] говорячи, що має їм сказати щось дуже важне. Вони все [illegible] ся, щоб він Саломон почути науку, а він сказав їм: як позаплете нити, не забувайте перед тим зробити в нитці ґудзе.

Найперш проте в самій річи нічого нового, лише стара давно признана основа обичайности: »Люби ближнього, як самого себе«. А хтож той ближний? Говоримо про ідеал гуманности; я приймаю той ідеал. Він має для нас подвійне значінє. Наперш: ідеал чоловічности, бути чоловіком. Відтак: огляд на спів-людий в найширшім значіню.

Але гуманність як любов людскости в найширшім значіню легко стає абстрактною, істнує тоді лише в фантазиї, а не в діяльности. Любов мусить мати спромогу концентрувати ся на означений предмет. Всїх любити рівною мірою не можна; ми винаходимо собі предмети нашої любови і мусимо їх вина-

ходити. Ми мусимо мати означену мету. І тому ближний, коли любов до нього має бути практичною, активною, мусить в нашім річи бути нам близьким. І так кождому найблизші мати, батько брат, сестра, жінка, дитина. Ми навіть не догадуємо ся, як [illegible] здаєть ся нам, ми любимо. Проміж, нехай [illegible] себе самого і нехай [illegible] на свої [illegible] до найблизших нему осіб, то часто [illegible] і як мало ми їх в дійсности любимо. Принайменьше не можна сказати, що ми любимо тих, кого так мало знаємо. Найблизші між найблизшими повинні бути наші діти. Вже від давна стоїть написане: »Чти твоного батька і твою матір!« Я гадаю, що треба додати: і май пошану для душі твоєї дитини! Памятай про грядуче поколінє! Вправді любов бажає бути [illegible] альною, однак не сьміє зупиняти ся на [illegible]

Мужови найблизша жінка, а жінці муж. Ті так сердечні відносини мусять бути осьвічені правдивою, найдіяльнійшою любовю. Жінка нехай буде зівсім рівнорядною мужови, тільки треба признати фізичну ріжницю: жінка слабша.

Коли ідеал гуманности з огляду на загал людскости стає неясним, то чи він буде яснійшим, коли станемо голосити любов до свойого народа? Чи-ж не є також нарід ще не зівсім ясною і тільки загальною ідеєю? Вона меньше загальна, як ідеал людськости, але для більшої части людий розпливаєтьcя й ідеал національности в пусту фразу і конець кінців ми любимо лише себе самих. А кількож то брехень городить ся нині в імени народу, в імени людськости!

Любов, гуманїність мусить бути позитивна. Часто ненависть до другого народу вважаєть ся вже доказом любови до свойого власного. Далеко висша річ не відчувати ніякої ненависти, а тільки любити позитивно. Я не стану сперечати ся, чи можна щось чуже полюбити так, як своє власне. Приміром чужий нарід так любити як свій. Того вимагати булоб неприродно, але привикаймо любити наш нарід, свою родину, власну партію, любити всякого позитивно, то значить, без підкладу нечависти, а отворить ся нам зівсім новий сьвіт.

Любов мусить бити діяльною. Ми мусимо дело робити

для ближнього, працювати для нього. Але неспокійне, ро[illegible] шукане та шастане не є ніякою роботою, [illegible] повинна бути спокійна й сьвідома цьли. Нині правдю цінять уже всюди вислов[illegible] [illegible] на вказ вислов Мільтона: хто тілько [illegible] кож служить. Звертай увагу на те, що діє ся! Сама праця [illegible] ним ідеалом, останньою метою, а лише средством. Проч [illegible] по правдї, всі ми хочемо мати як н[illegible] [illegible] часу. [illegible] вільним часом?

Правдою зо[illegible] [illegible] ніхто не хоче робити з охотою. Але ми романтики, ми [illegible] бути героями та звеличати себе великими [illegible] Ц[illegible] не праці. А проте кілько то буває вождів і геро[illegible] кілько то людям [illegible] [illegible] мусять бути, але бути вождом ще не [illegible] [illegible] перечно нема богато таких [illegible] фантазія, фраза. Людськість, наш народ, наша роди[illegible] говарини потребує нашої праці.

Не шукаймо вподоби в мучеництві! Ми не сьміємо любити смерть. Дивна річ: люди хочуть жити, а не можуть відвер[illegible] ти ся від смерти. Коли хочемо жити, то не повинні ми хотіти мучеників. Коли доси кликало ся: проч з мучителями! то мусимо додати: проч з мучениками! Доки будуть мучителі доти будуть і мученики, але доки будуть мученики, доти й переведуть ся й мучителї. Пригадайте собі симпатичну Маріяну в романї Тургенева »Новь« — як то вона хоче за Росию жертвувати своє житє! Раз у раз дожидає вона нагоди, коли народ скаже: тепер клади твою голову на колоду [illegible] не сьхвиля не надходить, хоч як вона бажає її. Зате приходить практичний чоловік, директор фабрики, Соломін, і вияснює їй, о що тут властиво ходить. Росия не жде людської жертви.

але отсьому брудному хлопчикови треба добре вичесати волосе, сю нечисту одежу треба чисто вимити і [illegible] потреба. Працювати, значить побороювати се нечарне, але лихе і то побороювати консеквентно. Вроди [illegible], а [illegible], в його зароді. То значить — бути не радикальним, а видержуваним. Сказати-б так: не мати страху! Зо страху вживають люди насиля, зо страху говорять неправду. Тиран і брехун живуть у страсї, а рабом є так само той, хто насилує другого. Сенека сказав (Contemptor suae vitae dominus alienae (хто не дбає про своє власне житє, той є паном чужого житя). Та ми не повинні нашої сили вживати на зле; хоча львіт хоче бути обманюваним, ми не повинні обманювати його.

Любов, се неопяніле чутє. Ми занадто сентиментальні, але сентиментальність, се еґоїзм. Ми любимо голубити ся з дїтьми й дорослими, але не маємо понятя про сьвідому любов, про яку таке правдиве слово сказав Перуда.

Сьвідома любов мусить сказати, хоч і як се чудно на перший погляд: люби й себе! А правдивість в тім нема нічого дивного: вже Христос сказав: люби ближнього твого, як самого себе! Та люди не знають, як мають любити себе самих. Лукавство й вирахованє, то ще не любов себе самого. Люби себе значить, дбай про себе. Покинь безнастачне щасливлюванє иньших, сповнюй тілько свій обовязок.

Велике лихо лежить в тім, що ми безнастанно живемо в грівозї, що скаже про нас сусїд. Головна річ — щоб мати свій власний осуд, свою особистість, індівідуальність. Постановім собі бути самими собою. Ми не потребуємо жити на чужий рахунок, на чужу совість.

Мораль основуєть ся на чутю. Але не кожде чутє благородне й гарне; а що мораль основуєть ся на чутю, то про те вона не перечить розумови. Тому мусимо стреміти до образованя, бо чутє слепе, мусимо розумом приєднувати чутю. Мусимо змагати до практичного, але також до загального й фільософічного образованя. Нині треба особливо також історичного й полїтичного образованя. Обичайність хоче нині бути по найбільшій части полїтичною обичайністю. Ми не

можемо тому допускати ніякої прогалини між політикою й моралю.

Коли хочемо о[illegible]ованя, то мусимо бути уважними; мусимо навчити ся дум[illegible], але не мусимо бути цікавими. Бути мудрими, се наша мета. Всезнаиство не робить щасливим.

О скілько можна, мусимо наші сили і відомости розвивати гармонійно. Не тілько духа, але й тіло. Наше образоване мусить бути як мога одноцільне, як мога гармонійне.

Мусимо вірити в поступ, в те, що житє одиниці як і загалу поправляєть ся, вдосконалюєть ся, що йде що раз до лїпшого. Хто вірить в поступ, не буде нетерплячим. Поступати значить перемагати лихо. Перемагати лихо добром, се не так то[illegible] тяжко; тяжше буває перемогти добро лїпшим.

Чоловік з природи слабий, але в своїй основі не злий. Тому при спільній помочи можемо поступати на перед.

Правда любов опираєть ся на надії. На надії вічного житя. Аж така любов, то правдива любов, бо вічне не може бути байдужним вічному. Вічність не починає ся аж по смерти, вона є вже тепер, в отсїй, у кождій хвилині. І тому нічого не відкладаймо до якоїсь далекої вічности!

Вперши зір у вічність не гордуй матерією, тілом, бо дух, мовляв, то щось висше. Матерія, тіло також н[illegible] марниця. Не матерія анї тіло є жерелом злого, тілько дух! Не нистота корінить ся не в матерії, не в тілї, але пливе з духа.

Не будь неробою, але й не хапай ся занадто, бо ти-ж вічни. Обміркуй усьо як слїд, а чого сам не докінчиш, те вокончають инші. Новочасний чоловік не має спокою анї віддиху. Чого нинї не зробиш, те зробить иньший, а коли анї ти того не зробиш, анї ніхто инший, то скажи собі, що й Бог також дбає про те, що сотворив.

Надія на вічне житє, [illegible]ось де корінь нашої віри в житє. Кажу віри, бо житє і праця основуєть ся на вірі. Скептицизм, сумнїв непридатні до праці. Але наша віра не може бути надалї слїпою, вона мусить мати повну підставу; ми можемо мати тілько одну віру, таку, що видержала огонь критики, отже переконане.

Отсе меньше більше сума того, що я вибрав-би з обго-

[illegible]

[illegible] дожидати ніяких послідних слів на всі загадки житя. Ті загадки старі-старезні, та й відповіди на них також старезні. І богато відповідий добрих і правдивих. Певно, для тебе будуть вони правдиві аж тоді, коли ти сам і в своїх тобі властивих обставинах розчовпаєш їх змисл. Тоді богато з того, що ми вже чули, набере для нас нового значіня. І так підемо на перед, бачучи в новім сьвітлї те, що ми вже знали перед тим, відкриваючи в старому зовсїм нові прикмети. Тим і покаже ся глибина нашого думаня й розуміня, що власне в тім зуміємо щось пізнати, що вже давно звісне, що чуємо день у день, з чим ми звикли ся і про що були переконані, що розуміємо се вже зовсїм добре.

Біблія

ІСТОРІЯ БІБЛІЙНА СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТА

апробована бл. п. Епископом Кир Сотером.
— Вийшла з друку і можна її у нас набути. —
256 сторін, з 52 образками і картою Палестини.
В твердій оправі коштує лише 60 ц.

ІСТОРІЯ БІБЛІЙНА

Старого і нового завіта на 140 сторін, богато образків. — 40ц.
Книжка ся повинна находити ся у кождій хаті. Як Історія Руси-України є історією нашої земської вітчини, так Біблія є історією нашої небесної, вічної вітчини.

АПОСТОЛИ і ЕВАНГЕЛІЯ

На неділї, празники і дні сьвятих цілого року, після уставу св. Греко-Католицької церкви (правдивий передрук краєвого видання) потверджено львівським митрополитом. — Ціна..... 50ц.

КАТИХИЗМ.

християнсько - католицької релігії.
ОДОБРЕНИЙ ЦІЛИМ ПРЕОСЬВ. ЕПИСКОПАТОМ.
Сторін 96 і коштує всего 25 ц.

Катехизм — се дороговказ, що вказує нам дорогу до цїли, до якої ми призначені. — Катехизм потрібний кождому без огляду на вік і стан, а вже ніяка руська дитина не може вчити ся добре в школї релігії без Біблії і Катихизму.

Памятка Вінчаня.

На прехорошім грубім папери, виконана в 6-ох красках. — (До оправи в рамці). Кождий повинен се мати у своїй хаті. — 50ц
Перший Християнський Стінний Біблійний Календар на 1918 р. З гарними біблійними образками, нумерами і на кождий день що иншого гарного з Письма Святого до читаня написано. — Ціна лише 25ц

Псалтир.

На церковно-Словянський язик з переводом на українськи. — О. А. Бачинський. — З поясненями в оправі..... $1.50

ПСАЛТИРЯ РОЗШИРЕНА

В дусї християнської молитви і церковного богослуженя. — А. Самсарчук. — Ціна..... $2.00
Християнська Апольогетика. — Ціна..... $1.50

Бібліотека

„Канадийского Фармера“.

Канадийський Фармар найстарша газета в Канаді котру читає приблизно 15-000 людий видав ряд гарних книжок для ширення просьвіти і науки серед наших поселенців і видає що місяця 2 або 3 книжки. Дотепер вийшли:

Ч. 1). Наука і Ціль Житя 10ц
Ч. 2). Національні Відносини в Бельгії. — Богдан Хмельницький в Галичині 15ц
Ч. 3). Що Кождий Фармер Повинен Знати. — Практичний підручник для кождого фармера 25ц
Ч. 4). Семен Палій Герой Українського Народа. — Побіда Хмельницького під Збаражем 10ц
Ч. 5). У заранї Слави. — Оповіданя з житя українських князів. — Ціна 15ц
Ч. 6). Борба Світів. — Фантастична повість 40ц
Ч. 7). Маруся. — Присьвячує ся Анні Григорійній Квітці. 25ц
Ч. 8). В Неділю Рано Зіле Копала. — О. Кобилянська 75ц
Ч. 9. Як жив Український народ 15ц
Ч. 10. Природна метода лїченя 15ц
Ч. 11. Наука про народне господарство 60ц
Ч. 12. Герой капіталу 30ц
Ч. 13. Дві могилї 10ц
Канадийські Оповіданя. — Збірка гарних оповідань з канадійського житя. — А. Новак 15ц

КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПОВИНЕН ЧИТАТИ

„Канадийский Фармер“

Є се найстарша, і найбільша, національна, популярно-просьвітна й політична часопись для всїх верств Українського Народа, а виходить у Вінніпегу кождого тижня є пятницю.

ХТО ЩЕ НЕ ЧИТАВ

„Канадийского Фармера“

НЕХАЙ ЗАПРЕНУМЕРУЄ ЙОГО СОБІ ВИСИЛАЮЧИ ЛИШ $2.00. НА АДРЕСУ:

CANADIAN FARMER

P. O. Box 3656 St. B. Winnipeg

А буде отримувати часопись через цілий рік.

4966 УЗС 138